O‘ZBEKISTON INTERNET SEGMENTIDA DEZINFORMATSIYANING GENEZISI VA TARQALISH PLATFORMALARI: STRUKTURAVIY-FUNKSIONAL TAHLIL

Hamidova Mahliyo
Toshkent davlat sharqshunoslik
universiteti magistranti
E-pochta: khamidovamakhliyo19@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston internet segmentida tarqalayotgan soxta (feyk) xabarlarning shakllanish manbalari (genezisi), ularning kognitiv-manipulyativ arxitekturasi hamda tarqalish platformalarining tizimli mexanizmlari tadqiq etiladi. Tadqiqot 2025–2026 yillarda milliy axborot maydonida keng jamoatchilik rezonansiga sabab bo‘lgan, ixtisoslashgan faktcheking platformalari hamda rasmiy davlat idoralari tomonidan verifikatsiya qilinib, fosh etilgan 11 ta empirik keys monitoringi va kontent-tahliliga tayanadi. Tadqiqot natijalari dezinformatsion oqimlar tasodifiy xarakterga ega emasligini, balki normativ-huquqiy hujjatlarning noxolis talqini (27,3%), ijtimoiy-iqtisodiy kutilmalar bilan bog‘liq manipulyatsiyalar (27,3%), kriminogen va ommaviy qo‘rquvga asoslangan sensatsiyalar (27,3%) hamda generativ sun’iy intellekt (GenAI) texnologiyalari (18,1%) orqali maqsadli ishlab chiqarilishini ko‘rsatdi. Shuningdek, Telegram messenjerining virusli katalizatorlik roli, vizual ijtimoiy tarmoqlarning kognitiv filtrlarni chetlab o‘tish xususiyatlari hamda axborot asimmetriyasi muammolari konseptual jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: dezinformatsiya, soxta xabar, milliy media-makon, axborot manipulyatsiyasi, kontent-tahlil, Telegram, generativ sun’iy intellekt, faktcheking, axborot asimmetriyasi.

Kirish. Zamonaviy global axborot makonida kommunikatsiya tezligining keskin ortishi an’anaviy jurnalistika standartlari va yangiliklarni verifikatsiya qilish mexanizmlariga jiddiy transformatsion ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlarining markazlashmagan arxitekturasi va foydalanuvchilar tomonidan yaratiladigan kontent (UGC — User-Generated Content) ulushining ortishi ommaviy ongni manipulyatsiya qilish, jamiyatda sun’iy vahima uyg‘otish hamda ijtimoiy-siyosiy ishonchsizlikni keltirib chiqarish xavfini kuchaytirmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston internet segmentida axborot iste’molchilarining auditoriyasi kengayib, yangiliklarni qabul qilishda ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar ustuvor manbaga aylandi. Biroq raqamli savodxonlik darajasi barcha qatlamlarda bir xil emasligi sababli, milliy segmentda turli shakldagi feyk xabarlar jiddiy rezonans keltirib chiqarmoqda. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi milliy axborot maydonida paydo bo‘layotgan soxta xabarlarning institutsional va ijtimoiy ildizlarini ochib berish, ularning manipulyativ tuzilishini aniqlash hamda platformalarning texnik imkoniyatlari dezinformatsiyani qanday jadallashtirayotganini tizimli baholash zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqot maqsadi — O‘zbekiston internet segmentida soxta xabarlarning shakllanish manbalarini tipologik jihatdan tizimlashtirish hamda tarqalish platformalarining strukturaviy-funksional xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida media-matnlar monitoringi, qiyosiy-tahliliy usul, kontent-tahlil hamda keys-stadi (case-study) metodlari tanlab olindi.

Empirik baza:

Tadqiqot materiali sifatida 2025-yil yanvar oyidan 2026-yil avgust oyiga qadar milliy internet maydonida keng tarqalgan, jamoatchilik muhokamalariga sabab bo‘lgan va vakolatli organlar (Markaziy bank, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, IIV, Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi) hamda yetakchi OAVlar (Spot.uz, Daryo.uz, Gazeta.uz, Zamon.uz, Factcheck.uz) tomonidan rasman rad etilgan 11 ta faktik keys tanlab olindi.

Har bir keys quyidagi tizimli indikatorlar orqali tahlil qilindi:

1. Xabarning kognitiv mazmuni va auditoriyaga ta’sir ko‘lami;
2. Shakllanish manbasi va genezisi;
3. Dastlabki va multiplikatsion tarqalish platformasi;
4. Axborotni buzishda qo‘llanilgan asosiy manipulyativ texnika.

ASOSIY QISM: NATIJALAR VA ILMIY TAHLIL

Tadqiqot doirasida to‘plangan empirik materiallar quyidagi tahliliy jadvalda tizimlashtirildi:

№	Feyk xabar mazmuni (qisqacha)	Shakllanish manbasi (genezisi)	Tarqalish platformasi	Qo‘llanilgan manipulyatsiya usuli	Verifikatsiya qiluvchi manba
1	500 ming so‘mlik banknota muomalaga chiqariladi (2026-apr)	Noma’lum mualliflik grafik tahriri	Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram)	Tahrirlangan tasvir, inflyatsion kutuv	Spot.uz / Daryo.uz
2	Notanish raqam qo‘ng‘irog‘iga javob berilsa, kartadan pul yechiladi (2025-yan)	Texnik jihatdan asossiz audio-mish-mish	Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar	Qo‘rqitish (fobiya), kiber-savodsizlikka tayanish	Spot.uz (Markaziy bank)

№	Feyk xabar mazmuni (qisqacha)	Shakllanish manbasi (genezisi)	Tarqalish platformasi	Qo‘llanilgan manipulyatsiya usuli	Verifikatsiya qiluvchi manba
3	UzAuto o‘qituvchilarga imtiyozli avtokredit berishdan bosh tortdi (2025-yan)	Tarmoq guruhlari administratorlari	Tematik guruhlar (Facebook, Telegram)	Tekshirilmagan fakt, subyektiv noxolis talqin	Daryo.uz
4	Mart va avgust oylaridan ish haqi va pensiyalar oshiriladi (2025-fev)	Noma’lum manba	Ijtimoiy tarmoqlar	Ijtimoiy kutuvlarni manipulyatsiya qilish	Daryo.uz
5	Maktablarda yozgi ta’til 6 haftagacha qisqaradi (2025-mar)	Rasmiy muhokama/taklif darajasidagi gap	Ota-onalar chatlari, guruhlar	Muhokama bosqichidagi taklifni rasmiy qaror deb ko‘rsatish	Daryo.uz
6	Hayvonlarni ro‘yxatga olish to‘g‘risidagi qonun faqat jarima solish uchun (2026-avg)	Kuchga kirgan yangi qonun loyihasi	Ijtimoiy tarmoqlar, blogosfera	Qonunning asl maqsadi va matnini buzib talqin qilish	Gov.uz / UzA.uz
7	Toshkent basseynlarida ommaviy kasallanish holatlari (2026-iyul)	Noma’lum manba	Ijtimoiy tarmoqlar	Vahima (ijtimoiy fobiya), asossiz da’vo	Zamon.uz

№	Feyk xabar mazmuni (qisqacha)	Shakllanish manbasi (genezisi)	Tarqalish platformasi	Qo‘llanilgan manipulyatsiya usuli	Verifikatsiya qiluvchi manba
8	Katta Farg‘ona kanalida timsohlar paydo bo‘ldi (2026-may)	Neyrotarmoq (GenAI) grafik tasviri	Ijtimoiy tarmoqlar	Sensatsion vizual to‘qima, sintetik rasm	Factcheck.uz
9	Tolibon vakili O‘zbekistondagi islom haqida salbiy fikr bildirdi (2026-iyul)	Rasmiy bayonotni kontekstdan yulish	OAV va ochiq tarmoqlar	Soxta atribusiya, diniy hissiyotlarni qo‘zg‘ash	Gazeta.uz
10	2021-yilgacha olingan "prava"lar bepul qayta imtihondan o‘tkaziladi (2026-yan)	Facebookdagi e’lon	Facebook guruhlari	Mavjud bo‘lmagan yangi tartib e’lon qilish	Spot.uz
11	Chilonzorda kuryer yigitni zo‘rlagan ayollar qamaldi (2025-iyun)	Anonim manbalar	Ijtimoiy tarmoqlar	Sensatsion jinoiy fabula, to‘qima rezonans	Zamon.uz

1. Soxta xabarlarning shakllanish manbalari (Genezis tahlili)

Empirik materiallar soxta xabarlar paydo bo‘lishida to‘rtta asosiy tizimli determinantni ko‘rsatdi:

- Huquqiy axborotning noxolis talqini (27,3% — 3 ta keys):
- Hayvonlarni identifikatsiya qilish (№6), haydovchilik guvohnomalari (№10) va maktab ta’tillari (№5) bo‘yicha tarqalgan feyklar shuni ko‘rsatadiki, dezinformatsiyaning yirik qismi noldan to‘qilmaydi. U davlat idoralari e’lon qilgan qonun loyihalari, muhokamadagi takliflar yoki qonun hujjatlarining to‘liq matnini o‘rganmaslik oqibatida kelib chiqadi. Blogerlar va tahririyatlarda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish madaniyatining yetishmasligi «taklif»ni «amaldagi qat’iy me’yor» sifatida noto‘g‘ri taqdim etishga olib keladi.
- Ijtimoiy-iqtisodiy kutilmalar va moliyaviy zaifliklar (27,3% — 3 ta keys):

• 500 ming so‘mlik banknota (№1), maosh/pensiyalar oshishi (№4) va o‘qituvchilar uchun imtiyozli kreditlar (№3) aholining iqtisodiy sezgirligi eng yuqori bo‘lgan nuqtalarga qaratilgan. Bu toifadagi feyklar jamiyatdagi ijtimoiy orzular (daromadlar o‘sishi) yoki iqtisodiy xavotirlar (pul qadrsizlanishi) negizida shakllanadi. Grafika vositalari orqali taqdim etilgan vizual material axborotga soxta ishonchlilik bag‘ishlaydi.

• Ijtimoiy fobiya, jinoiy sensatsiya va vahima uyg‘otish (27,3% — 3 ta keys):

• Mobil qo‘ng‘iroqlar orqali mablag‘ yechilishi (№2), basseynlardagi ommaviy epidemiya (№7) hamda Chilonzordagi shov-shuvli zo‘rlash voqeasi (№11) ommaviy psixologiyadagi qo‘rquv va xavfsizlik instinktlariga tayanadi. Bu xabarlar auditoriyada tanqidiy filtrlarni o‘chirib, xabarni tezkor tekshirish o‘rniga, himoyalanish maqsadida yaqinlarga ulashish xulq-atvorini keltirib chiqaradi.

• Texnologik-sintetik ishlab chiqarish va soxta atribusiya (18,1% — 2 ta keys):

• Katta Farg‘ona kanalidagi timsohlar tasviri (№8) va xorijiy davlat mulozimiga soxta bayonotni bog‘lash (№9) media-makonga generativ sun’iy intellekt (GenAI) kirib kelganidan dalolat beradi. Neyrotarmoqlar orqali vizual dezinformatsiya yaratish tannarxining keskin pasayishi ilgari faqat matnli bo‘lgan mish-mishlarning endilikda ishonarli sintetik tasvirlar bilan ta’minlanishiga imkon bermoqda.

2. Tarqalish platformalari va sirkulyatsiya mexanizmlari

Dezinformatsiyaning tarqalish traektoriyasi media platformalarning texnik va ijtimoiy arxitekturasiga bevosita bog‘liq:

1. Telegram — tezkor replikatsiya va gibrid tarqatish tuguni:

2. Milliy segmentda asosiy aloqa vositasi bo‘lgan Telegram platformasi feyklarning birlamchi o‘chog‘i va eng tez multiplikatoridir. Anonim kanallarning roli: Auditoriya yig‘ish maqsadida ma’lumotning ishonchliligiga emas, birinchi bo‘lib berish va ko‘rishlar soniga urg‘u beriladi. Forward-zanjir xavfi: Xabar ochiq kanallardan yopiq oilaviy va mahalliy guruhlarga qayta yo‘naltirilganda, u shaxsiy ishonch faktoriga ega bo‘ladi. Foydalanuvchi xabarni begonadan emas, yaqin qarindoshidan olgani sababli, uning haqqoniyligiga shubha qilmaydi.

3. Vizual platformalar (Instagram, TikTok) — kognitiv filtratsiyani falajlash:

4. 500 ming so‘mlik kupyura yoki neyrotarmoq yaratgan timsohlar keysida qisqa video (Reels) va fototasvirlar formatidan foydalanilgan. Vizual kontent inson ongida matnga nisbatan tezroq emotsional reaksiya uyg‘otadi. 15–30 soniyalik format auditoriyaga axborotning birlamchi manbasini qidirishga vaqt qoldirmaydi, natijada avtomatik ravishda repost qilish jarayoni boshlanadi.

5. Facebook — ijtimoiy munozaralar va algoritmlarning aks ta’siri:

6. Qonunchilik, haydovchilik guvohnomalari va jarimalar bilan bog‘liq munozarali masalalar ko‘pincha Facebook guruhlarida chuqur ildiz otadi. Ushbu platformada o‘nlab foydalanuvchilar post ostida bahslashganda, platforma algoritmi kontentni «faol va muhim» deb baholab, uni boshqa foydalanuvchilar tasmasiga faolroq chiqaradi. Natijada xatoning tuzatilishi o‘rniga, uning ommalashuv ko‘lami kengayadi.

7. Axborot asimmetriyasi: Dezinformatsiya tezligi va rasmiy raddiyaning kechikishi:

8. Tahlil qilingan holatlarda davlat organlarining rasmiy munosabatlari va faktchekerlarning xulosalari feyk tarqalgandan so‘ng o‘rtacha 4 soatdan 24 soatgacha bo‘lgan

vaqt oralig‘ida e’lon qilingan. Axborotning tarqalish dinamikasidagi bu asimmetriya raddiya matnining feyk qamrab olgan auditoriyaning faqat bir qismigagina yetib borishiga olib keladi. Qolgan qatlamda esa noto‘g‘ri tasavvur qat’iy fakt sifatida saqlanib qoladi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

O‘tkazilgan tizimli tadqiqot asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

1. Institutsional omil: O‘zbekiston internet segmentidagi soxta xabarlarning sezilarli qismi (qariyb uchdan bir qismi) davlat axborot siyosati va jamoatchilik o‘rtasidagi kommunikatsiya bo‘shlig‘idan, xususan qonunchilik hujjatlarining ommabop tilda tezkor sharhlab berilmasligidan kelib chiqadi.

2. Texnologik transformatsiya: Vizual dezinformatsiya oddiy fotomontajdan generativ sun’iy intellekt bosqichiga o‘tmoqda. Bu esa an’anaviy faktcheking vositalari bilan bir qatorda sintetik kontentni aniqlovchi texnologik filtrlarni talab qiladi.

3. Amaliy tavsiyalar:

- Tahririyatlar uchun: OAV va blogerlar faoliyatida normativ-huquqiy hujjatlarni yoritishda majburiy yuridik verifikatsiya (legal fact-checking) tizimini joriy qilish va loyiha takliflarini qabul qilingan qonun deb atashga yo‘l qo‘ymaslik;
- Davlat axborot xizmatlari uchun: Mish-mish va kutuvlar ommaviy vahimaga aylanmasdan oldin, reaktiv (kechikkan) raddiya berish usulidan proaktiv (oldindan tushuntiruvchi) axborot tarqatish taktikasiga o‘tish;
- Ta’lim va jamiyat uchun: Aholida ayniqsa bank kartalari, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va vizual kontentni tahlil qilish bo‘yicha kiber- hamda media-savodxonlik modullarini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI

1. O‘zbekistonda 500 ming so‘mlik banknota chiqarilishi rad etildi. Spot.uz, 2026. URL: https://www.spot.uz/oz/2026/04/07/five-hundred
2. O‘zbekistonda 500 ming so‘mlik kupyura chiqarilishi rad etildi. Daryo.uz, 2026. URL: https://daryo.uz/2026/04/07/ozbekistonda-500-ming-somlik-kupyura-chiqarilishi-rad-etildi/
3. Markaziy bank: notanish raqamdan qo‘ng‘iroq bo‘lganda kartadan pul yechib olinishi asossiz. Spot.uz, 2025. URL: https://www.spot.uz/oz/2025/01/10/bank-cards-fraud/
4. UzAuto o‘qituvchilarga imtiyozli avtokredit ajratishdan bosh tortgani haqidagi xabarlarni rad etdi. Daryo.uz, 2025. URL: https://daryo.uz/2025/01/12/uzauto-oqituvchilarga-imtiyozli-avtokredit-ajratishdan-bosh-tortgani-haqidagi-xabarlarni-rad-etdi/
5. O‘zbekistonda mart va avgustdan ish haqi, pensiya hamda nafaqalar oshirilishi rad etildi. Daryo.uz, 2025. URL: https://daryo.uz/2025/02/17/ozbekistonda-mart-va-avgustdan-ish-haqi-pensiya-hamda-nafaqalar-oshirilishi-rad-etildi/
6. O‘zbekiston maktablarida yozgi ta’til qisqaradimi? Vazirlik izoh berdi. Daryo.uz, 2025. URL: https://daryo.uz/2025/03/14/ozbekiston-maktablarida-yozgi-tatil-qisqaradimi-vazirlik-izoh-berdi/
7. Hayvonlarni identifikatsiya qilish uning egasiga jarima solishni nazarda tutmaydi. Gov.uz, 2026. URL: https://gov.uz/oz/agro/news/view/203307

8. Toshkentdagi basseynlarda ommaviy kasallanish haqidagi xabarlar rad etildi. Zamon.uz, 2026. URL: https://zamon.uz/uz/2026/07/30/toshkentdagi-basseynlarda-ommaviy-kasallanish-haqidagi-xabarlar-rad-etildi
9. Katta Farg‘ona kanalida timsohlar: Sun’iy intellekt yaratgan feyk. Factcheck.uz, 2026. URL: https://factcheck.uz/?p=8465
10. Tolibon vakili bayonoti yuzasidan munosabat bildirish bo‘yicha tahliliy material.Gazeta.uz,2026. URL: https://www.gazeta.uz/oz/2026/07/17/afghanistan/
11. 2021-yilgacha haydovchilik guvohnomasini olganlarning qayta imtihon topshirishi haqidagi xabar raddiyasi. Spot.uz, 2026. URL: https://www.spot.uz/oz/2026/01/10/drivers-license
12. Toshkentda kuryer yigit zo‘rlangani haqidagi sensatsion xabar o‘rganildi. Zamon.uz, 2025. URL: https://zamon.uz/uz/2025/06/30/toshkentda-dostavkachi-yigit-zorlandimi-36935